

UDK: 342.7
316.647.5
172.13

Originalni naučni rad

DIPTIH O LJUDSKOM DOSTOJANSTVU I TOLERANCIJI

Dragan M. Mitrović¹

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu²

Sažetak: Ljudsko dostojanstvo je veoma rastegljiv pojam podložen nejraznovrsnijim promenama i primenama. Kao i pravo, lakše se oseća, a neuporedivo teže određuje. To zahteva razdvajanja ljudskog dostojanstva od onog što ono nije. Proizilazi da nijedno ljudsko biće ne može da bude dostojanstveno ako nije slobodno, moralno i kulturno. Tek tada, pod uslovom da je nadahnuto osećajem za pravdu i pravičnost, ono može da postane posednik najveće moguće slobode i korisnik blagodeti pravne sigurnosti i jednakosti.

Uz ljudsko dostojanstvo pristaje tolerancija. I ona je veoma rastegljiv pojam. Kao i ljudsko dostojanstvo, lakše se oseća a mnogo teže određuje. To takođe zahteva razdvajanja tolerancije od onog što ona nije: sigurno je da tolerancija ne postoji ako smo prisiljeni da nešto trpimo, ali postoji ako nema prisile pa isto to trpimo, jer smo tako sami odlučili. To znači da i tolerancija postoji samo kada su ljudi slobodni. Nijedno ljudsko biće ne može da bude tolerantno ako nije slobodno. A kada je slobodno, tada može da bude i dostojanstveno, tj. moralno i kulturno biće. Ali, time nije otklonjena opasnost od svakodnevnih ogrešenja, jer se građani

1 Dr Dragan M. Mitrović, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu (draganm@ius.bg.ac.rs).

2 Ovaj članak je rezultat *nastavka* istraživačkog rada u okviru projekta „Identitetski preobražaji Srbije“ Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

kao njegovi pravni posjednici i organi kao njegovi pravni zaštitnici svakodnevno ogrešuju o ljudsko dostojanstvo i toleranciju.

Ključne reči: prirodno, društveno i pravno ljudsko dostojanstvo; šta nije ljudsko dostojanstvo; šta jeste tolerancija; tolerancija i ljudska prava; šta nije tolerancija.

1. Prva strana diptiha: šta jeste, a šta nije ljudsko dostojanstvo

Ljudsko dostojanstvo (*dignitas humana*) suštinska je odlika slobodnog čoveka. Tek ao čovekovo generičko svojstvo, ono se delom preliva u pravo i na taj način postaje pravna vrednost. Ali, ta vrednost je izvedena, jer je ljudska priroda kao izvoriste ljudskog dostojanstva važnija od njegovog formalno-pravnog oblika i zaštite.³

Treba razlikovati prirodno ljudsko dostojanstvo koje se izvodi iz čovekove „istinske prirode“ od društvenog (na primer, religioznog, profesionalnog ili nekog drugog javnog), a ova dva od pravnog dostojanstva, koje može biti prirodno-pravno (čime se približava problematici prirodnog ljudskog dostojanstva) ili pozitivno-pravno (čime se približava pravnim određenjima u dokumentima, garancijama i mehanizmima zaštite od povreda). Moguće je razlikovati i hrišćansko od islamskog ili konfučijanskog ljudskog dostojanstva,⁴ humanističko-prosvetiteljsko⁵ od marksističkog,⁶ sistemsko-teorijskog⁷ ili biheviorističkog⁸ ljudskog dostojanstva.⁹

Ljudsko dostojanstvo ne treba izjednačavati sa ličnim identitetom, čašću, ugledom, poštenjem itd., budući da između njih ne postoji automatizam u pogledu podudaranja uprkos znatnim sličnostima i dodirnim tačkama. Na

3 D. M. Mitrović, *Teorija države i prava*, Beograd 2010, str. 558–559. Vid. D. M. Mitrović, M. Trajković, Šta jeste, a šta nije ljudsko dostojanstvo, *Pravni život*, sveska IV, br. 12, Beograd, 2013.

4 Vid. J. Fuchs, *Lex naturale*, 1955; H. Thielicke, *Theologische Ethik*, I, 2, 1958.

5 Vid. W. Mainhofer, *Rechtsstaat und menschliche Würde*, 1968.

6 Vid. E. Bloh, *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo*, Beograd 1977.

7 Vid. N. Luhmann, *Grundrechte als Institution*, 1999.

8 Vid. B. F. Skinner, *Jenseits von Freiheit und Würde*, 1973.

9 I. Koprek, *Ljudska prava – čovekovo dostojanstvo. Filozofsko-teološka razmišljanja*, Zagreb 1999, str. 230; P. Häberle, Ljudsko dostojanstvo i politička demokracija, *Politička misao*, XLIII, Zagreb 2/2006, str. 3–41; P. Tiedemann, *Was ist Menschenwürde? Eine Einführung*, Darmstadt, 2006, str. 202; D. Hrabar, Deontološka prosudba ljudskog dostojanstva u obiteljskom pravu, *BS 77*, Zagreb 1/2007, str. 29–42; D. Franeta, Ljudsko dostojanstvo između pravnodogmatičkih i filozofskih zahteva. Smisao, pretpostavke i implikacije Dirigovog shvatanja ljudskog dostojanstva, *Filozofska istraživanja*, God. 31, Sv. 4, Zagreb 124/2011, str. 825–842.

primer, svako ljudsko biće raspoláže svojim identitetom, ali to ne znači da ono automatski raspoláže i ljudskim dostojanstvom (danas svaki robot ima svoj identitet, ali mu uopšte nije poznato šta je „robotско dostojanstvo“, a kamo li ljudsko dostojanstvo); povreda ugleda može u isto vreme biti udar na lično dostojanstvo, ali suprotno ne mora biti slučaj, kako je i sa čašču itd.¹⁰

1.1 Vrste ljudskog dostojanstva

Postoji više vrsta ljudskog dostojanstva. Najvažnije je *prirodno ljudsko dostojanstvo*, koje se izvodi iz čovekove istinske prirode koja se određuje kao skup umnih, slobodarskih, moralnih ili kulturnih svojstava koja čoveka *a priori* razlikuju od drugih bića. Ta svojstva prikazuju čoveka kao duhovno biće koje se izdvaja iz bezlične prirode upravo svojim duhom i sposobnošču da postane svestan sebe, da može sebe da odredi i oblikuje vlastitom odlukom, kao i svoju okolinu („Bog ne gleda ko je ko“).¹¹ Nevolja je što ne postoji saglasnost oko toga koja su to zajednička ljudska svojstva, odnosno šta je to što čini čovekovu istinsku (božansku ili ne) prirodu.¹²

Poseban problem predstavlja odnos ljudskog dostojanstva sa drugim ljudskim vrednostima, a ponajpre sa vrednostima slobode, pravde i jednakosti. Prema Ginteru Dirigu (najzaslužnijem za stvaranje uticajnog modela tumačenja ljudskog dostojanstva na pravnodogmatički način), budući da nije moguće pozvati se na Boga, možemo se osloniti samo na „objektivni vrednosni poredak“. U takvom poretku ljudsko dostojanstvo predstavlja neophodnu dopunu pravdi, odnosno pravda se dopunjava dostojanstvom, budući da ljudsko dostojanstvo čini sam osnov prava.¹³ Takođe, ljudsko dostojanstvo zahteva da bude operacionalizovano. To se čini formulisanjem odnosnih zahteva ponašanja društvenim i pravnim normama, čime se postiže zaštita „harmonije slobode i jednakosti“. U toj vezi sloboda ima prednost, jer bi „u suprotnom ustav učinio sve jednako neslobodnim“. I ne samo to. Kada ne bi postojala harmonija između slobode i jednakosti, to bi značilo ne samo da su napuštene pomenute vrednosti slobode i jednakosti, već i da je napušteno ljudsko dostojanstvo kao osnovna vrednost.¹⁴

¹⁰ D. Franeta, str. 837–838.

¹¹ Vid. *Dap* 10,34; up. *Rim* 2, 11; *Gal* 2, 6; *Ef* 6, 9.

¹² Vid. Ž. Ž. Ruso, *Društveni ugovor*, Beograd 1974; *O porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, Zagreb 1977; F. Jodl, *Istorija etike*, Sarajevo 1975; I. Kant, *Zasnivanje metafizike morala*, Beograd 1981; G. Dürig, Einführung zum Grundgesetz, in: *Grundgesetz: mit Vertrag über die abschließende Regelung in bezug auf Deutschland, Menschenrechtconvention, Bundesverfassungsgerichtsgesetz*, München 1998, I–XXVI.

¹³ G. Dürig, Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde, *Archiv des öffentlichen Rechts*, 2/1956, 117 i dalje.

¹⁴ G. Dürig, Einführung zum Grundgesetz, in: *Grundgesetz: mit Vertrag über die abschließende Regelung in bezug auf Deutschland, Menschenrechtconvention, Bundesverfassungsgerichtsgesetz*, XIV.

Može se zaključiti da prirodno ljudsko dostojanstvo proizilazi iz generičkih čovekovih svojstava, naročito iz njegove sposobnosti da bude slobodno i, samim tim, moralno i kulturno biće. Ono je zasnovano na neotuđivim prirodnim pravima koja se oduvek stiču rođenjem (ili odnedavno začecem), opštevažeće je za sve članove ljudskog roda (čak i posle njihove fizičke smrti) i nadilazi sva ljudska dostignuća i tvorevine. Kao takvo, prirodno ljudsko dostojanstvo je osnov društvenog i pravnog dostojanstva.

Dok se prirodno dostojanstvo izvodi iz pretpostavljenih istovetnih odlika ljudske vrste, *društveno dostojanstvo* se izvodi iz očigledne prirodne i društvene nejednakosti ljudi, zbog čega je stečeno (a ne urođeno), promenljivo (a ne večno), partikularno (a ne univerzalno) i zastarivo (a ne nezastarivo). Kao takvo, društveno dostojanstvo je uvek heteronomno i relativno, a ne izvorno autonomno i apsolutno, kao prirodno dostojanstvo.¹⁵

Na sličan način se može razmatrati odnos *samodostojanstva* (koje je uvek lično i subjektivno), sa društvenim dostojanstvom (koje je uvek barem objektivizirano). Izgleda da je taj odnos uspešnije rešen u vrhunskim književnim delima nego u pravnim dokumentima.

Pomenute razlike između prirodnog i društvenog dostojanstva nužno dovode do nastanka različitih vrsta društvenog dostojanstva ili različitih mera iste vrste društvenog dostojanstva. Saglasno s tim, nisu svi ljudi jednako društveno dostojanstveni, jer opšte ljudske sklonosti i potrebe imaju čak svoju „pijačnu cenu“.¹⁶ Zbog toga i danas, isto kao i nekad, vredi Kantova misao: „Postupaj tako da čoveštvo u tvojoj ličnosti kao i u ličnosti svakog drugog čoveka, uvek upotrebljavaš u isto vreme kao svrhu, a nikada samo kao sredstvo“.¹⁷

Može se postaviti i obrnuto pitanje: šta bi bilo kada bi svi ljudi bili isto društveno dostojanstveni? Na to utopističko pitanje može se odgovoriti istim odgovorom: tada bi svi ljudi bili slobodna, moralna i kulturna bića, tj. kao usavršena duhovna bića postali bi nešto poput bogova.

1.2 Sukob prirodnog i društvenog dostojanstva i odnos države prema ljudskom dostojanstvu

Budući da društveno dostojanstvo relativizuje prirodno dostojanstvo, to ono dovodi do njihovog sukoba koji se najčešće rešava u korist moćnijeg pritežaoaca društvenog dostojanstva. U čuvenom romanu Džordža Orvela *Životinjska farma* ista ideja je alegorično prikazana kroz likove životinja sledećim rečima: „Sve su životinje jednake. Samo su neke jednakije od

¹⁵ E. Bloh, *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo*, str. 16 i 77.

¹⁶ I. Kant, str. 81–82.

¹⁷ *Ibid.*, str. 74.

drugih“. Ta činjenica nalaže razmatranje donje granice društvenog ljudskog dostojanstva. Izgleda da je najuspešniji odgovor na tu nedoumicu dao pomenuti Ginter Dirig tzv. objekt-formulom u svom uticajnom komentaru Osnovnog zakona SR Nemačke (*Bonskog ustava*), čija je suština u sledećem: „Ljudsko dostojanstvo se povređuje kada se konkretan čovek unizi do objekta, pukog sredstva, zamenljive veličine“. ¹⁸ Može se zaključiti da sva ljudska bića ne moraju da budu društveno dostojanstvena (na primer, robovi), niti da sva ona moraju da raspolažu jednakim društvenim dostojanstvom (u srednjem veku je tačno propisivano kako svaki društveni sloj sme da se oblači, da bi se i na taj način uočljivo istakle razlike u pogledu stepena posedovanja društvenog dostojanstva). Saglasno s tim, formalno jednako društveno ljudsko dostojanstvo može da postoji samo u demokratskim porecima, a formalno i sadržinski nejednako u svim drugim. ¹⁹

Danas se u demokratskim porecima sa vladavinom prava naročito pažljivo razmatra odnos države prema ljudskom dostojanstvu. Smatra se da ljudsko dostojanstvo treba da bude osnovni *pravac* države, dok se ljudska prava i njihovo ostvarivanje shvataju kao *sadržaj* ljudskog dostojanstva. Najviši pravni akti treba da polaze od „datih“ ljudskih prava koja ne stvaraju, već mogu samo deklarativno da priznaju. Ljudska prava kao sadržaj ljudskog dostojanstva treba da budu neprikosnovena, dok je obaveza svih državnih organa, naročito zakonodavnih, kao i drugih društvenih aktera, da ih poštuju i štite. To znači da čitav pravni poredak treba da bude tako sastavljen da osujećuje povrede ljudskog dostojanstva. ²⁰

1.3 Pravno dostojanstvo

Postoji i *pravno dostojanstvo: uže*, kao dostojanstvo pravničke profesije (pravnih naučnika, nosilaca pravosudnih funkcija ili, uopšte, kao posebna vrsta javnog /društvenog/ dostojanstva koje se pravnim propisima menja, postojano preispituje i razvrstava) ili, *šire*, kao razložno razmatranje pravnog tretmana ljudskog dostojanstva kao takvog, osmišljenog i određenog pravnim propisima. Na primer, prema Kantu, moralni i pravni zakoni u svojoj čistoti i autentičnosti mogu se sačiniti jedino na osnovu poštovanja ljudskog dostojanstva. Ali, pravno dostojanstvo nije samo etička ili neka druga nepravna kategorija, kako može da se pomisli, već i pojam jasno istaknut u najvažnijim

18 G. Dürig, Die Menschenauffassung des Grundgesetzes, *Juristische Rundschau*, 260, 7/1952, str. 15.

19 M. Trajković, Pravo u svetu vrednosti, *Zbornik radova*, Novi Sad, Pravni fakultet, 2012, God. 46, br. 1 (2012), str. 387.

20 G. Dürig, Einführung zum Grundgesetz, in: *Grundgesetz: mit Vertrag über die abschließende Regelung in bezug auf Deutschland, Menschenrechtconvention, Bundesverfassungsgerichtsgesetz*, XI.

međunarodnim dokumentima (deklaracijama, poveljama, rezolucijama itd.) i nacionalnim propisima ustavnog i zakonskog karaktera.²¹

U Povelji Ujedinjenih nacija iz 1945. godine zapisano je: „Mi, narodi Ujedinjenih nacija, odlučni... da ponovo potvrdimo veru u temeljna prava čoveka, u dostojanstvo i vrednost čoveka...“; dok je u Univerzalnoj deklaraciji o pravima čoveka iz 1948. godine zamišljen svet u kome će se poštovati dostojanstvo svakog ljudskog bića (u članu 1 stoji: „Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima...“). Sličnu sadržinu imaju i drugi važni međunarodni dokumenti (na primer, Statut UNESKO iz 1945. godine). Treba pomenuti i Ustavni sporazum Evropske unije iz Matrihta iz 1991. odnosno 1993. godine, u kome je od svih osnovnih ljudskih prava na prvo mesto postavljeno ljudsko dostojanstvo, njegovo poštovanje i zaštita. Pomenute dokumente prihvataju i dodatno razrađuju najvažniji ustavni propisi savremenih država (Nemačke, Portugala, Grčke, Švajcarske itd.), kao i na njima zasnovani zakonski propisi.²²

Očigledno, ljudsko dostojanstvo se „kristalizovalo“ u pravni tekst tek pošto su ga filozofi poput Kanta i pravnici poput Diriga izveli na put.²³ To je omogućilo da se ljudsko dostojanstvo u pravu izrazi kao osnovno subjektivno javno pravo pojedinca *protiv* države i društva, ali i kao ustavni zahtev *upućen* državi zbog zaštite pojedinčevog ljudskog dostojanstva. Taj zahtev se može ostvariti pasivno (odbrambeno) ili aktivno (napadački), materijalnim ili procesnim načinom (*status activus processualis*), nezavisno od toga da li se radi o zaštiti ličnosti i podataka u građanskom pravu, pravu na izvršenje kazne u krivičnom i građanskom pravu, odbrani supružnika od prihvatanja trećih lica („brakolomaca“) u brak i porodicu (u porodičnom pravu) itd.²⁴ Jedino, lično ljudsko dostojanstvo ne može da se proda, ustupi niti zameni dostojanstvom nekog drugog čoveka. To važi i za delove ljudskog tela, tj. ljudske organe, jer i danas važi stara rimska izreka da sve što je izvodljivo nije dopušteno (*Non omne quod licet honestum est!*). Uprkos takvoj pravnoj zaštiti, ljudsko dostojanstvo i dalje može da se ugrozi, naročito kada država propusti da ga zaštiti od svih drugih ili kada ga sama ugrožava svojim radnjama.²⁵ To može da se učini na mnogo načina, budući da „poštovanje vladavine prava nipošto ne garantuje da se takva narušavanja neće događati. Ali, jasno je da namerna zanemarivanja vladavine prava narušavaju ljudsko dostojanstvo“.²⁶

Postoji još jedna pravna strana ljudskog dostojanstva kojom se bave *bioetika* i iz nje izvedena *biojuristika*, budući da se u središtima njihovog interesovanja

21 I. Kant, str. 88.

22 P. Häberle, str. 5–14.

23 *ibid.*, str. 14–15.

24 P. Häberle, str. 29.

25 D. Hrabar, str. 37.

26 J. Raz, *Authority of Law*, Oxford Un. Press, 1979 (2009), str. 36.

nalazi problem zaštite ljudskog dostojanstva. I dalje je sporno da li u povredu ljudskog dostojanstva spada heterologa veštačka vantelesna oplodnja u kojoj učestvuje anonimni donor, da li je povređeno pravo deteta uskraćivanjem da sazna čiji je genetski materijal upotrebljen prilikom njegovog začeća (kako bi na najbolji način moglo da vodi brigu o svome zdravlju), da li je pobačaj povreda ljudskog dostojanstva (naročito kada je do začeća došlo silovanjem) itd.²⁷ To su samo neki osnovni problemi na koje još nije jasno odgovoreno, dok se drugi eksponencijalno nagomilavaju zahvaljujući izvanredno brzom usponu genetičkih i drugih sličnih naučnih disciplina koje su daleko odmakle od primenjenih i profesionalnih etika istraživača, finansijera, menadžera itd.²⁸

1.4 Povrede ljudskog dostojanstva i primeri njegovog gaženja

Proizilazi da nijedno ljudsko biće ne može da bude dostojanstveno ako nije slobodno, moralno i kulturno. Tek tada, pod uslovom da je nadahnuto osećajem za pravdu i pravičnost, ono kao duhovno biće može da postane posednik najveće moguće slobode i korisnik blagodeti pravne sigurnosti i jednakosti. Ali, time nije otklonjena opasnost od svakodnevnih povreda ljudskog dostojanstva (koje su u više navrata dovele do njegovog sloma), jer se građani kao njegovi pravni posednici i organi kao njegovi pravni zaštitnici svakodnevno ogrešuju o ljudsko dostojanstvo.²⁹

Postoji nekoliko *karakterističnih vrsta povreda ljudskog dostojanstva* koje navodi Ginter Dirig: *otvorene povrede* (masovni progoni i genocidi u kojima se čovek unižava do životinje i stvari); *okrutne kazne*; *podređivanje osobe* predmetima i *poricanje pravnog subjektiviteta* ljudima, a pripisivanje istog predmetima; *pretvaranje* čoveka u „objekt“ državnog postupka (korišćenjem hemijskih i psihotehničkih sredstava zbog iznuđivanja istine, uskraćivanja pravnog saslušanja itd.); *ugrožavanje intimnosti* (bez čega nema ličnog integriteta i identiteta); *depersonalizacija* (heterologa inseminacija); *razni oblici povrede časti*; *život ispod* najosnovnijih egzistencijalnih uslova koji čoveku oduzimaju subjektivitet (život bez dostojanstva, tzv. životinjarenje).³⁰ Ali, to je samo jedna klasifikacija, od svih drugih mogućih. Možda bi podsticajnije bilo prethodno skalirati vrste ogrešenja o ljudsko dostojanstvo prema težini, a tek zatim dodatno skalirati i razvrstati izvedene vrste ogrešenja. To bi omogućilo da se svakodnevni primeri izigravanja ljudskog dostojanstva jasno razdvoje od užasnih primeri njegovog uništavanja („industrije smrti“).

27 G. Faso, *Istorija filozofije prava*, Beograd –Podgorica 2007, str. 705.

28 D. Mitrović, M. Trajković, *Moralnost prava, poslovna etika i bioetika, Pravni život, Moral i pravo*, sveska II, br. 10, Beograd 2012, str. 225.

29 M. Trajković, *Moralnost pravnog sistema kao osnova savremene pravne države, Pravni život*, tematski broj *Pravo i sloboda*, Beograd, Udruženje pravnika Srbije, 2007, tom 6, br. 14 (2007) str. 559.

30 Vid. G. Dürig, *Der Grundrechtssatz von der Menschenwürde*, str. 127–132.

Iako je teško govoriti o ljudskom dostojanstvu u antici i srednjem veku u smislu njegovog pravnog regulisanja i zaštite kakvi postoje u savremenim razvijenim pravima (prisetimo se samo prava rimskog *pater familias*-a ili obespravljenosti žena u srednjem veku izuzev u slučaju miraza) to ne znači da se ne može govoriti o *savremenim povredama ljudskog dostojanstva kojim se ono urušava*. Najnoviji procesi globalizacije sa korporacijama kao glavnim učesnicima najveće pljačke čovečanstva u zapamćenoj istoriji sveta stvorili su privilegovanu manjinu, koja ni ne zna tačno šta sve i koliko ima, i obogaljenu većinu siromašnih koja više ne može tačno ni da se priseti šta sve nema.³¹ Više nema srednje klase. Njenu društvenu ulogu preuzelo je nekoliko svetskih medijskih kuća. Takve velike društvene nepravde dovele su do gubitka nečeg sa čime se čovek rađa – a to se zove ljudsko dostojanstvo. Uvučeni u preteranu potrošnju i dužničko ropstvo, ljudi danas ostaju bez posla (mladi kao i stariji, nezavisno od stečenog znanja i iskustva, predanosti pozivu i poslu itd.). U isto vreme, preostali zaposleni prisiljeni su da trpe psihološki teror i bezdušno iskorišćavanje „mobera“ i „čoporaša“, kao i nedopuštenu diskriminaciju svake druge vrste. Neki takvo stanje „legalizovane pljačke“ eufemistički nazivaju „tranzicija“. Opterećeni kreditima ljudi prodaju svoju preostalu imovinu, dok im se porodice raspadaju. Činjenica je da danas ulicama hodaju emocionalno osakaćeni ljudi koji su izgubili lično dostojanstvo i veru u sebe. Zbilja, danas je čovek na svaki mogući način ponižen. A ponižen čovek postaje otpisan čovek, jer gubi poštovanje svoje okoline.³² Tada postaje biološki sazdano biće bez dostojanstva.

Postoje i *užasni primeri neskrivenog gaženja ljudskog dostojanstva i neljudskosti, koji dovode do njegovog potpunoj sloma*.³³ U svom najstrašnijem i najgrubljem obliku dogodili su se tokom sprovođenja plana za progon Jevreja od strane nacističke vlasti, poznatog kao tzv. konačno rešenje. I danas se smatra da je reč o poduhvatu sprovođenja izuzetno dosledne i sistematske nečovečnosti koja je do najvećih mogućih razmera dovela do uništavanja ljudi i njihovog dostojanstva. Batinjanje, izgladnjivanje i svirepa ubijanja bili su opšta pojava u tom užasnom vremenu. Karakteristične su Himlerove reči, koje odlikavaju sav užas odbijanja da se prihvati pomisao i o kakvom jednakom dostojanstvu svih ljudi: „Ni najmanje me ne interesuje sudbina jednog Rusa ili Čeha. Šta ti narodi mogu da nam pruže u čistoj krvi našeg tipa, mi ćemo uzeti. Ako je potrebno, otimanjem njihove dece i njihovim vaspitanjem ovde. Da li ti narodi žive u obilju ili umiru od gladi, interesuje me samo utoliko, ukoliko su

31 Godine 2000. 1% najbogatijih posedovalo je 40% svetskog bogatstva, a njih 10% neverovatnih 85% svetskog bogatstva. Sigurno je mnogo gore danas, naročito od 2008. godine. Svakog dana je sve više rdavih vesti za slobodu građana i kvalitet njihovog života. Očigledno, cena slobode je neprestana budnost građana.

32 Vid. S. Nemeč, *Život bez dostojanstva*, *Večernji*, 6. januar 2010.

33 Vid. Nirberška presuda, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, Beograd 1948, str. 34, 104, 116, 120, 176, 183, 186 itd.

nam potrebni kao robovi za našu kulturu. Inače oni za mene nemaju nikakvog interesa³⁴. I dalje: „U ono vreme mi ljudske mase nismo cenili kao što ih cenimo danas, kao sirovinu, kao radnu snagu i činjenica što su zarobljenici umirali u desetinama i stotinama hiljada od gladi za žaljenje je sada iz razloga gubitka radne snage, dok u rasnom pogledu to ne treba da se žali“³⁵. Nacisti su ubistva koja neposredno vrše lekari opravdavali pozivanjem na pojam „života koji nije vredan življenja“ (*lebensunwertes Leben*). Jan Keršo je opisao tu pojavu kao „do tada neslućenu državnu represiju i primenu sile, besprimernu manipulaciju medija radi kontrole i mobilizacije masa, nečuven cinizam u međunarodnim odnosima, fitilj pregrejanog nacionalsocijalizma, ogromnu razornu energiju ideologije rasne nadređenosti i krajnje konsekvence, rasizma, praćene perverznom primenom moderne tehnologije i socijalne tehnike.“³⁶

Za iste ciljeve danas se zalažu svetske patokrate.³⁷ Oni žele da ostvare eugenički plan za istrebljenje 9/10 čovečanstva („globalni holokaust“) i zagovaraju tzv. zlatnu milijardu ili još manje živih ljudskih bića sastavljenu od preživelih ostataka čovečanstva kao budućih izabranih članova tzv. transhumanog društva koje takođe priželjkuju. Čak su svoje ciljeve objavili.³⁸ Zbilja, šta će u budućnosti biti sa ljudskim dostojanstvom i hoće li ga uopšte biti u takvom *dehumanizovanom* društvu?

2. Druga strana diptiha: šta jeste, a šta nije tolerancija

Uz ljudsko dostojanstvo pristaje tolerancija (*tolerantia*, trpeljivost). I ona je veoma rastegljiv pojam podložan neraznovrsnijim promenama i primenama.

³⁴ *ibid.*, str. 105.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ J. Keršo, u: A. Nojmajer, *Hitler*, Beograd 2004, str. 12.

³⁷ Vid. A. Lobačevski, *Politička ponerologija. Naučna studija o prirodi zla prilagođenog za političke svrhe*, Beograd 2012.

³⁸ U junu 1979. godine nepoznata osoba (ili osobe) pod pseudonimom R. C. Christian, angažovali su firmu *Elberton Granite Finishing Company* koja je 1980. godine u okrugu Elbert (Džordžija, SAD), podigla veliki granitni monolit na kome je uklesana poruka sa deset uputstava čovečanstvu (pravilnije: zapovesti), na osam živih (engleski, španski, svahili, hindu, hebrejski, arapski, kineski i ruski) i četiri mrtva jezika (vavilonski, starogrčki, sanskrit i egipatski hijeroglifi). Na pločama je uklesano sledećih deset zapovesti, koje nisu od Boga: 1) održavajte ljudski rod ispod 500 miliona u neprestanoj ravnoteži sa prirodom; 2) upravljajte mudro reprodukcijom, unapređujući mogućnosti i raznolikost; 3) ujedinite čovečanstvo novim živim jezikom; 4) upravljajte strašću, verom, tradicijom i svim stvarima uravnoteženo i razborito; 5) štitite ljude i nacije poštenim zakonima i nepristrasnim sudovima; 6) neka sve nacije vladaju unutar sebe i rešavaju spoljne razmirice na svetskom sudu; 7) izbegavajte uskogruđe zakone i bespotrebne službenike; 8) održavajte ravnotežu između ličnih prava i društvenih dužnosti; 9) veličajte istinu, lepotu i ljubav, tražeći sklad sa beskonačnim; 10) ne budite rak na Zemlji.

Kao i ljudsko dostojanstvo, lakše se oseća a mnogo teže određuje. To takođe zahteva razdvajanja tolerancije od onog što ona nije. Tolerancija ne postoji ako smo prisiljeni da nešto trpimo, ali postoji ako nema prisile pa isto to trpimo, jer smo tako sami odlučili. To znači da tolerancija postoji samo kada su ljudi slobodni. Nijedno ljudsko biće ne može da bude tolerantno ako nije slobodno. A kada je slobodno, tada može da bude i dostojanstveno, odnosno moralno i kulturno biće. Ali, time nije otklonjena opasnost od svakodnevnih ogrešenja, jer se građani kao njegovi pravni posednici i organi kao njegovi pravni zaštitnici svakodnevno ogrešuju o ljudsko dostojanstvo i toleranciju.³⁹

2.1 Smisao tolerancije kao vrednosti

U rečnicima Milana Vujaklije ili Danijela Ligua stoji da se tolerancija zasniva na prihvatanju mišljenja drugih i kada su ona suprotna našem vladajućem ili zvaničnom mišljenju koje se obično uzima kao istinito. Označava „popustljivost, trpeljivost prema tuđim shvatanjima, bez obzira što se neko sa njima ne slaže, naročito u pitanju vere i političkih stavova“. Određuje se kao „sposobnost da se nešto dopusti, ili kao samo to dopuštenje, ili kao poštovanje prirode uverenja i ponašanja drugih“.⁴⁰ Ne treba je brkati sa podržavanjem apsolutne slobode savesti koja vodi u ličnu samovolju, a združena sa drugim istim takvim voljama, u društvenu anarhiju. U dokumentima UNESKO (UNESCO) smisao tolerancije određen je rečima: „harmonija u različitostima“, dok se u međunarodnom pravu sve ređe koristi izraz „miroljubiva koegzistencija“ kao vrsta tolerancije među državama.⁴¹

Nastala je u Evropi u doba humanizma i postojano se razvijala u narednim vekovima u začuđujuće širokom obimu, ali gotovo nikad mimo razvoja slobodoumnih filozofskih učenja i političkih ideja. Na primer, Džon Lok u svojim čuvenim *Pismima o toleranciji* interesovanje usredsređuje na versku toleranciju, a isto postupa i Šarl Monteske u svom delu *O duhu zakona*. Nešto kasnije, liberalno učenje o toleranciji sistematski je izloženo u delima Džona Stjuarta Mila (naročito u spisu *O slobodi*), brojnim radovima Imanuela Kanta (naročito u *Metafizici morala*), ali i u poznatom spisu Benžamena Konstana *O slobodama starih u poređenju sa slobodama modernih naroda*. Gotovo da je suvišno reći da su u razvoju takvih slobodoumnih ideja i učenja prednjačili i drugi značajni mislioci, kao i navedeni najznačajniji. Zahvaljujući njihovom zalaganju, tolerancija je svoj puni procvat doživela u poznijim liberalno-demokratskim društvima.

39 M. Trajković, Vrednosna usmerenost prava naspram pravnog pozitivizma, *Anali PFB*, Pravni fakultet, God. 62, br. 1/2014, str. 10

40 Vid. M. Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, kao i u *American Heritage Dictionary*, 2000.

41 Vid. M. Bartoš, *Ugovorno pravo. Međunarodno javno pravo*, Beograd 2013.

U savremenoj političkoj filozofiji naročita pažnja posvećuje se tzv. pozitivnoj toleranciji ili dobronamernoj otvorenosti. Kada ona izostane, tolerancija postaje isto što i negovanje hrabrosti bez primerenog karaktera i duha – jedna etička spekulacija lišena iskustva ili aktivnost koja svojim nedopustivim oblikom diskriminacije, pritisaka ili dominacije ugrožava važna i široko prihvaćena pravila života. Najnovije je zalaganje za tzv. novu toleranciju u spisima nekih savremenih hrišćanskih teoretičara (K. Hama, J. Mekdauela), koji dodatno podstiču oživljenu ekumenističku ideju.

Tolerancija se često pogrešno izvodi iz ekonomskog prosperiteta i standarda, iako je mnogo važnije da građani budu pravno prosveteni, da preovladava politička kultura i izgrađena svest o vrednosti poštovanja prava i zajedničkog života u zajednici. Naročito je važno da u demokratskom okruženju kod građana bude usađena svest o potrebi da budu tolerantni jedni prema drugima, jer čitava zgrada demokratije počiva na toleranciji.⁴²

2.2 Tolerancija, ljudska prava i njihovo izopačavanje

Tolerancija se sve češće smatra i nekom vrstom zamene za ljudska prava, koja su utemeljena kao paralelan, a često i kao konkurentan pojam građanskim pravima. Ali, za razliku od građanskih prava, koja pojedincima jemče tačno određenu zaštitu od samovolje kolektiva ili države, ljudska prava su potpuno „bezobalna“. Isto se može reći i za preširoko shvaćenu toleranciju. To dovodi do postavljanja sledećeg važnog pitanja: postoje li granice tolerancije i da li one mogu da se odrede? Na prvi deo pitanja da li postoje granice tolerancije, može se potvrdno odgovoriti. Ali, na drugi deo pitanja, koje se tiče tačnog određivanja tih granica, ne može se tako sigurno odgovoriti, jer njeno upražnjavanje zavisi od brojnih okolnosti koje su promenljive.

Kako god bilo, tolerancija može da postoji samo kada je obostrana. Ali, ona nije uvek rukovodeća ideja u međusobnom ophođenju ljudi. To potvrđuju brojni slučajevi njenog izigravanja, bolje rečeno, njenog izopačavanja.

Karakteristični su stariji slučajevi kada je društvena većina netolerantna prema manjinskim grupama, čak u tolikoj meri da sistematski vrši pogrom nad njima. Volter takvo postupanje poistovećuje sa nasiljem, a Lok sa proganjanjem, zlostavljanjem (svirepošću) ili uništavanjem i ubijanjem drugih ljudi u ime verskih ili drugih razloga. Veličanstven pano takvog nemilosrdnog zastranjivanja ljudskog roda sazeo je Dejvid Džordž Grifit 1913. godine u svom antologijskom filmu *Netrpeljivost*. To je srpska reč za netoleranciju. Isto važi i za trpeljivost.

42 Vid. *Tolerancija – susret razlika*, zbornik radova, Beograd, 2002.

Danas su karakteristični slučajevi u kojima su, obrnuto od obično pretpostavljenog, različite manjinske, tzv. askriptivne grupe, određene prema rasi, veri, nacionalnoj pripadnosti, polu, seksualnom opredeljenju ili hendikepu kao osnovu, netolerantne međusobno ili prema društvenoj većini. Preširoko shvaćeno i dato pravo na samoodređenje i samoizražavanje takvim grupama, što se upravo danas čini, omogućava im da se sve upornije nameću svima u društvu. To uključuje ne samo njihovo pravo da zatraže *izuzimanje* iz zajednice upravo pozivanjem na toleranciju (da budu ostavljene na miru od svih drugih), već i zahteve za njihovo samostvarivanje i razvoj koji podrazumevaju njihovo *priznavanje* (da budu pravno zaštićene) i *prihvatanje* (da steknu svakovrsnu društvenu ravnopravnost), i sve to zbog stvarne ili prividne opasnosti od netolerancije drugih askriptivnih grupa ili društvene većine kojima se u isto vreme bezuslovno nameću.

Treba primetiti da se preširokim priznavanjem kolektivnih ljudskih prava takvim askriptivnim grupama automatski ograničavaju isto tako vredna ljudska prava drugih askriptivnih grupa ili većinske društvene grupe da u istoj zajednici i na isto tako neometan način ostvaruju svoja prava koja omogućavaju ostvarivanje drugačijih interese i programa. To se može smatrati barem uvredom za konfesionalne, nacionalne ili profesionalne grupe koje su tradicionalni baštinici kolektivnog identiteta i istih takvih prava. Pokazuje se da tolerancija, naročito kada se zloupotrebi agresivnim preterivanjem, a posebno zahtevima da se druge društvene grupe ili celokupna zajednica prilagode i uključe u životni plan jedne takve askriptivne grupe, ili čak da budu kažnjeni svi koji se protive takvom životnom obrascu i stilu (što se može zamisliti ili je već poznato i pravno dopušteno u pojedinim najrazvijenijim zemljama sa užasnim primerima netolerancije takvih manjina: na primer, kada heteroseksualni bračni par završi na sudu kao okrivljena strana jer nije podržao promociju aktivista gej programa (Nemačka) ili kada se oduzimaju maloletna deca iz heteroseksualne porodice dok su njihovi roditelji pod sudskom paskom iz istog razloga i dodeljuju na staranje homoseksualnoj muškoj porodici (Švedska), lako može da se pretvori u opštu društvenu netoleranciju, i to izazvanu delovanjem upravo takve askriptivne grupe, a ne preovlađujuće društvene većine, kako je nekad isključivo bio slučaj.

Očigledno, tolerancija ne može da bude bezgranična i neiscrpna. I u ovim primerima, ona ima svoje granice. Te granice predstavljaju isto tako vredna prava drugih. To je sasvim u duhu istinske tolerancije – da se „sva mišljenja mogu izraziti i pokazati, a da se pri tome među njima ne uspostavlja nikakva vrednosna hijerarhija, niti se o njima donosi sud“.⁴³ Na taj način se postiže da sprovođenje odluka postane obaveza koja nije nametnuta, već prihvaćena prethodno izraženom slobodnom voljom.

43 M. Trajković, *Vrednosna usmerenost prava*, str. 112.

Može se zaključiti da će, sve dok postoji tolerancija, društvo i njegovi članovi biti sposobni da je šire u tami kojom je ispunjena užasna istorija svakakvih nesporazuma, velikih sukoba i predanog nastojanja patokrata da podsticanjem i rasplamsavanjem netolerancije, odnosno netrpeljivosti, unište civilizovanost ljudskog roda.

Zaključak

Ljudsko dostojanstvo i tolerancija predstavljaju dve izuzetno važne društvene i pravne vrednosti. Njihovo postojanje je dokaz civilizovanosti i kulturne razvijenosti ljudskih zajednica. Zbog toga u njima treba pomno da se neguju, jer se radi o krhkim vrednostima, podložnim promenama i uništavanju. Izgleda da je varvarizam jači od civilizovanosti, razaranje od stvaranja, prostota od kulture. A možda je razlog čisto ekonomski: lakše je prepustiti se silama entropije i trošiti manje energije nego trošiti više energije održavajući red i poredak. Civilizovanost i kultura su skupi, dok je varvarizam besplatan.

Uprkos srodnosti i brojnim dodirnim tačkama, reč je ipak o različitim vrednostima. Ljudsko dostojanstvo izvire iz same ljudske prirode, a tolerancija iz civilizovanosti i kulture zajedničkog života. Prvo je generičko čovekovo svojstvo, a drugo stečeno društveno svojstvo. Kada zajedno postoje, skladno se dopunjavaju. Ipak, nije reč o odnosu ravnopravnosti, jer dostojanstvo može da postoji i bez tolerancije, ali tolerancija ne može da postoji bez dostojanstva.

Uprkos brojnim međunarodnim i domaćim dokumentima u kojima se ljudsko dostojanstvo i tolerancija ističu kao prvorazredne vrednosti, što one i jesu, maltene uz predsedavajuću pravdu, ni danas nije mnogo učinjeno da se te vrednosti učvrste i razviju uprkos povlašćenom nominalnom isticanju. U stvari, stiče se utisak da se čini sve kako bi se te dve vrednosti razorile, ali ne silom već prikriveno, na primer, neopravdanim sužavanjem građanskih sloboda i prava na račun neprimerenog proširivanja ljudskih sloboda prava. Zbog toga u svetu ima sve više ogrešenja o ljudsko dostojanstvo i toleranciju, dok život građana planete postaje sve mučniji.

Budući da je istorija prepuna nasilja dok su vrednosti uvek miroljubive, to i danas treba imati na umu čuvenu Volterovu rečenicu iz njegove isto tako čuvene *Rasprave o toleranciji*: „Ne slažem se s tim što govoriš, ali ću do smrti braniti tvoje pravo da to slobodno kažeš“.⁴⁴ Sa svime ostalim što može da usledi iz ove čuvene Volterove rečenice treba postupati oprezno i odmereno, zbog moguće zloupotrebe te veličanstvene ideje.

44 Volter, *Filozofski rečnik*, Beograd 2011, str. 31.

Literatura

1. Bloh, E; *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo*, Beograd, 1977.
2. Dvorkin, R; *Sušтина individualnih prava*, Beograd, 2001.
3. Dürig, G; Einführung zum Grundgesetz, in: *Grundgesetz: mit Vertrag über die abschließende Regelung in bezug auf Deutschland, Menschenrechtconvention, Bundesverfassungsgerichtsgesetz*, München 1998, I–XXVI.
4. Faso, G; *Istorija filozofije prava*, Beograd – Podgorica 2007.
5. Franeta, D; *Ljudsko dostojanstvo kao pravna vrednost*, Beograd, 2015.
6. Häberle, P; Ljudsko dostojanstvo i politička demokracija, *Politička misao*, XLIII, Zagreb, 2/2006.
7. Хефе, О.: *Правда*, Нови Сад 2008.
8. Hrabar, D; Deontološka prosudba ljudskog dostojanstva u obiteljskom pravu, *BS 77*, Zagreb, 1/2007.
9. Jodl, F; *Istorija etike*, Sarajevo 1975.
10. Kant, I; *Zasnivanje metafizike morala*, Beograd, 1981.
11. Koprek, I; *Ljudska prava – čovjekovo dostojanstvo. Filozofsko-teološka razmišljanja*, Zagreb, 1999.
12. Luhmann, N; *Grundrechte als Institution*, 1999.
13. Lobačevski, A; *Politička ponerologija. Naučna studija o prirodi zla prilagođenog za političke svrhe*, Beograd, 2012.
14. Mainhofer, W; *Rechtsstaat und menschliche Würde*, 1968.
15. Mekintajer, A; *Traganje za vrlinom*, Beograd, 2006.
16. Mitrović, Dragan M.; *Teorija države i prava*, Beograd, 2010.
17. Nemeč, S; Život bez dostojanstva, *Večernji*, 6. januar 2010.
18. Nirberška presuda, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, Beograd, 1948.
19. Nojmajer, A; *Hitler*, Beograd, 2004.
20. Ruso, Ž. Ž; *Društveni ugovor*, Beograd, 1974.
21. Ruso, Ž. Ž; *O porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, Zagreb 1977.
22. Raz, J; *Authority of Law*, Oxford Un. Press, 1979 (2009).
23. Raz, J; *Etika u javnom domenu*, Podgorica 2005.
24. Skinner, B. F; *Jenseits von Freiheit und Würde*, 1973.
25. Tiedemann, P; *Was ist Menschenwürde? Eine Einführung*, Darmstadt, 2006.
26. *Tolerancija – susret razlika*, zbornik radova, Beograd, 2002.
27. Volter; *Filozofski rečnik*, Beograd, 2011.

DIPTYCH OF HUMAN DIGNITY AND TOLERATION

Dragan M. Mitrović

University of Belgrade, Faculty of Law

Summary: Human dignity and toleration are two extremely important social and legal values. Their existence is evidence of the civilisation and cultural development of human societies. For this reason, they should be carefully fostered in them because it has to do with fragile values, subject to changes and destruction. It seems that barbarism is stronger than civilisation, destruction than creation, primitivism than culture. Perhaps, it is for a simple economic reason: it is easier to yield to the forces of entropy and apply less energy than to apply more energy to maintain law and order. Civilisation and culture are very expensive whereas barbarism is almost free.

Despite their relatedness and numerous common points, it has to do with different values though. Human dignity emanates from the human nature itself, while toleration stems from civilisation and culture. The former is the generic human characteristic, and the latter is the acquired social characteristic. When existing together, they supplement harmoniously one another. However, it does not have to do with the relationship of equality, for dignity can exist even in the absence of toleration, but toleration cannot exist without dignity.

Despite numerous international and national documents in which human dignity and toleration are emphasised as the first-class values, which indeed they are, almost alongside with the leading justice, not much has been done even up to date to strengthen and develop those values. In fact, one gets the impression that all is done to destroy them, though not by the use of force, but covertly, for instance, by the unjustifiable narrowing of the civil freedoms and rights on account of the undue expansion of the human freedoms and rights. As a result, there is an increasing number of offences committed against human dignity and toleration in the world, while the lifestyle of the citizens planetwide becomes growingly painful.

With the history being overabundant with violence and values always peaceful, today it is even more important to keep in mind a famous Voltaire's sentence from his equally renowned "Treatise

on Toleration”, which sentence suggests that though we don’t have to agree with what is said, we have to defend the right that it be said at all costs. All that may ensue from this famous Voltaire’s sentence should have an extremely cautious and balanced treatment, so as not to be misused.

Keywords: Natural, social and human dignity, What human dignity is not, What toleration is, Toleration and human rights, What toleration is not.